УДК 94:321.01.(477)
DOI: 10.31.652/2411-2143-2019-27-19-25

Галина Стародубець
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
доктор історичний наук, професор (Україна)
Володимир Стародубець
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат філософських наук, доцент (Україна)

«Позбавленці» в соціальній структурі радянського села 1920-х років

Анотація. *Аналізується інститут «позбавленців» («лишенцев»), штучно створений більшовиками з перших місяців приходу до влади, як один з інструментів репресивної політики комуністичного режиму. Характеризуються основні феномени категорії «позбавленці» з огляду на їх місце в соціальній структурі радянського села 1920-х років, правовий статус на прикладі результатів проведення виборчої кампанії 1925-1926 років у Коростенській окрузі на Житомирщині. Вказується, що втрата громадянами виборчих прав перетворювала їх на одну з численних маргінальних груп радянського суспільства.*

Ключові слова*: більшовики, радянська влада, позбавленці, репресивна політика, виборці, виборчі права.*

Гасло соціальної рівності було одним із активно експлуатовуваних комуністичною пропагандою ідеологем упродовж усього існування СРСР. Зважаючи на з марксистсько-ленінську концепцію безкласового суспільства, більшовики активно зайнялися процесом ієрархічної структуризації суспільства, який тривав до середини 1930-х років і супроводжувався жахливими репресіями як проти окремих категорій, так і цілих верств населення.

Жорсткий селекційний відбір у перші десятиліття комуністичної влади здійснювався, переважно методами «червоного терору». Однак більшовики використовували і більш «м'які» способи через позбавлення окремих громадян політичних прав. Як наслідок у 1920-1930-ті роки в СРСР спостерігалася масова маргіналізація населення за рахунок «соціальних груп, ізольованих від суспільства» [1, с.151]. Цю категорію, окрім класично приналежних (волоцюги, повії, кримінальні злочинці та ін.), почали поповнювати представники колишньої культурної, економічної, політичної, військової еліти, котрі зазнали репресивного тиску з боку держави. Для їх позначення використовувалися різні терміни, одним з яких став - «позбавленці» (рос. - «лишенцы»).

Проблема примусової маргіналізації радянських громадян шляхом позбавлення їх громадянських прав розглядалася нами в окремій статті [11]. У цій науковій розвідці ми дещо розширюємо предмет дослідження. Метою нашої статті є визначення основних феноменів категорії «позбавленці» з огляду на їх місце в соціальній структурі радянського села 1920-х років, характеристика їх правового статусу на прикладі результатів проведення виборчої кампанії 1925-1926 років в Коростенській окрузі на Житомирщині.

В українській історіографії ця тема досі не актуалізувалася як комплексна наукова проблема. Деякі її аспекти аналізуються в контексті вивчення репресивної сталінської політики, соціально-політичного становища окремих категорій населення, особливостей радянської виборчої системи 1920-1930-х років. Так, К. Горюнова вважає «створення інституту «так званих «позбавленців» одним з перших проявів масових політичних репресій Радянської влади стосовно певної категорії населення»[3, с.88]. Низка дослідників (наприклад, С.Мешковая[10]), розглядають цю верству населення в контексті особливостей реалізації загальнодержавної політики радянської влади зі штучного формування нового маргінального прошарку суспільства. Російський вчений С.Красільніков схильний вважати, що «політика штучної маргіналізації сталінського суспільства» набула «колосальних, катастрофічних розмірів і стала органічним супровідним елементом репресій і одним зі способів вирішення політичних проблем»[9]. Звертає на себе увагу дослідження Д.Валуєва, в якому автор проблему позбавленців розглядає з погляду їх місця в системі соціальних відносин[2].

Особливості формування нової соціальної структури у більшовицькій Росії, а згодом – в СРСР, розглядаються так само низкою західноєвропейських та американських істориків-радянологів. Зокрема, Ш. Фіцпатрік стверджує, що рекласифікація російського суспільства відбулася відразу після створення СРСР в грудні 1922 р., що було викликане необхідністю, аби «революція могла визначити своїх друзів і ворогів» [12, p.749]. Відкидаючи пропагандистську тезу радянських науковців та політиків про класову рівність у СРСР, авторка наголошує, що

«класова структура була вбудована в конституційну основу нової радянської держави, поширюючи повне громадянство і право голосу тільки на «трудящих» [12, р.752]. Штучна маргіналізація раніше привілейованих соціальних верств - не «винахід» російських більшовиків, а є цілком закономірним явищем, досить поширеним у Європі з кінця XVIII століття. Прийшовши до влади, «як революціонери, новий більшовицький уряд використовував соціальний клас як критерій репресій та привілеїв. В новому комуністичному суспільстві робітничий клас і верстви населення, близькі до робітничого класу, були хорошими. Буржуазні і заможні класи були поганими. Політичні лідери були одержимі ідеєю виявлення соціально «близьких» і соціально «чужих» груп» [13, р.106]. Важливим маркером їх стратифікації стало надання чи позбавлення політичних, зокрема, - виборчих прав.

У такий спосіб більшовики намагалися розширити соціальну базу підтримки своєї політики. Вміло маніпулюючи суспільними настроями, вони спрямовували потужну енергію «юрби» не у напрямку «творення», а за вектором «руйнування», насильницької селекції самої ж себе шляхом відсепарування «істинних революціонерів» від «ворогів революції». Персоніфікація останніх була офіційно зафіксована більшовиками в перших Конституціях РСФРР 1918 р. та 1925 р. і Конституціях УСРР 1919 р. та 1929 р.. У цих документах було чітко визначено коло осіб, позбавлених одного з основних політичних громадянських прав – обиратися і бути обраним, тобто так званого активного та пасивного виборчого права. У такий спосіб у радянській державі з'явилася верства населення, юридично оформлена як «позбавленці».

Насильно позбавлені свого соціального статусу, вони вимушено ««зависли» на межі соціальних структур. Це відбулося в результаті свідомо впроваджуваної владою політики штучної маргіналізації, тобто переведення їх в периферійне, дискримінаційне чи обмежене становище» [9, с.58].

У першій половині 1920-х років більшовики активізували роботу в напрямку розбудова місцевих органів влади, особливо на селі. Ставилося завдання залучити до процесу радянського будівництва якомога ширше коло сільської бідноти, позбавивши, натомість заможне селянство можливості брали участь у суспільно-політичному житті сільської громади. Одним із способів нейтралізації владою політичної активності так званих куркулів було «залучення на свою сторону основної маси селян-середняків»[6, арк.6].

Складна економічна та соціально-політична ситуація в Україні не сприяла підвищенню авторитету більшовицької партії в середовищі волинського селянства. Опора на найбідніші його верстви була вимушеною та певною мірою демонстративно декоративною. Комуністичні лідери розуміли, що без завоювання симпатій середняка годі було сподіватися на підтримку політики радянської влади на селі. Для вирішення цієї проблеми більшовики застосовували не тільки «батіг», але й «пряник», алгоритм «виготовлення» якого детально розписувався в численних інструкціях про організацію виборів до сільради. У такого роду документах, зокрема, вказувалося на необхідність реалізації двох основних завдань: 1. Відвоювання середняка з-під впливу куркульства. 2. Встановлення повного контролю шляхом очолення комуністами союзу бідняків і середняків. Йшлося про необхідність формування відповідної громадської думки щодо різних соціальних верства на селі. Особлива увага звертається на необхідність обов'язкового контролю з боку більшовицької партії за процесом передвиборчої кампанії та процедури виборів, для того, щоб «забезпечити можливість проведення в сільраду найбільш бажаних для партії громадян»[6, арк.8].

Однак, незважаючи на усі зусилля влади, виборчі кампанії 1922-1925 років до місцевих Рад продемонстрували вкрай низький рівень політичної активності сільських виборців. Так, в одній з аналітичних записок про результати виборів восени 1924 року в Коростенській окрузі вказується, що «виборча кампанія 1924-1925 р. була проведена під гаслом залучення до практичної роботи в радянських установах безпартійних селян і робітників. Було обрано значну кількість селян від сохи, підвищився процент жінок, сільської інтелігенції, середняків, нацменшин». Поряд з таким оптимістичним висновком, автор документу змушений констатувати факт «недостатньої активності селянства, особливо серед жінок і середняків; відриву у деяких випадках незаможників від середняків; наявності у деяких місцях тиску і нав'язування селянству небажаних кандидатур» [7, арк.32].

На підставі статистичних даних про результати виборчої кампанії 1924-1925 років у Коростенській окрузі ми дійшли висновку, що переважна більшість новообраних членів сільрад були вихідцями з незаможних родин, за винятком «Барашівського і Базарського районів, де є середняки». Активними учасниками виборчого процесу стали нацменшини, окрім «Барашівського району, де вони менш активні завдяки хутірській системі. Особливо активною була єврейська біднота в містечках» [7, арк.157]. Практично поза рамками виборчого процесу виявилися жінки. Характерно, що показник неявки на вибори в Коростишівській окрузі був вищим, ніж загалом по Україні. Він сягнув 60,8%, тоді як у республіці він складав 53,9%

[7, арк.292]. Оскільки ядро сільського «істеблішменту» складали безземельні селяни, найбідніша частина громади, які здебільшого не користувалися авторитетом, влада змушена була шукати способи розширення свого електорального поля. З одного боку, ставилося завдання включити у виборчий процес якомога ширше коло громадян, а з іншого – застосовувалися різного роду обмеження, зокрема, у вигляді позбавлення виборчих прав. Незважаючи на значну кількість інструкцій, в яких було чітко зазначено хто і за яких умов позбавлявся виборчих прав, їх застосування на практиці відкривало широкі можливості для зловживань з боку цього самого «істеблішменту». Адже концентрація влади в руках людей, котрі ще донедавна перебували на найнижчому щаблі соціальної драбини сільської громади, породжувала велику спокусу скористатися нею заради банальної помсти колишньому реальному або уявному кривднику.

Звичною практикою проведення цих виборів стало масове порушення виборчого законодавства, зокрема, недотримання членами виборчих комісій інструкцій з організації і проведення процедури виборів. Така ситуація стала причиною появи в середині 1920-х років низки законів і постанов Президії ЦВК СРСР і УСРР з приводу організації виборчої кампанії та виборів 1925-1926 років.

В останні місяці 1925 року було прийнято два важливих документи, які стосувалися організації виборчої кампанії 1925-1926 років, – Закон від 18 листопада «Про виборчі права громадян та порядок проведення виборів» і видана до нього інструкція «Про вибори до Рад», датована 1 грудня [7, арк.54]. Відразу ж на місця розсилалися інструкції з роз'ясненням та уточненням окремих положень цих документів.

Насамперед, у Законі «Про виборчі права….» зазначалося, що «діючий закон по відношенню до населення ділить його на: 1. Осіб, котрі користуються виборчими правами і 2. Осіб, позбавлених цих прав» [7, арк.51]. Як уже зазначалося, коло «позбавленців» було визначене ще Конституцією 1918 року і воно охоплювало приблизно 7 категорій населення: «ті, хто використовували найману працю з метою отримання прибутку; ті, хто жили на нетрудові доходи; монахи і служителі культів; бувші службовці і агенти поліції, жандармерії, охоронних відділень, а також члени царської родини; психічно хворі; кримінальні злочинці»[4, с.561-562]. У спеціальній інструкції ЦВК для Окружвиконкомів і Окружвиборчкомів від 18 листопада вказувалося, що список осіб, які мали право голосувати, було розширено. Право голосу отримали: «1. Особи, які торгують в розніс за торговими патентами 1 розряду, якщо вони не підходять під дію підстав, передбачених ст.4 Закону про виборчі права громадян від 18.11.1925 р.; 2. кустарі і ремісники, які користуються найманою працею в числі не більше ніж одного дорослого робітника чи 2-х учнів підлітків». У документі рекомендувалося членам виборчих комісій звернути особливу увагу «на ту категорію селян, які поряд з сільським господарством займаються скупкою і перепродажем худоби, сільськогосподарських продуктів та ін.» [7, арк.52]. З іншого боку, спостерігалося й збільшення чисельності виборців. Як наприклад, у Коростенській окрузі, завдяки «возстановленню в правах кустарів й деяких торговців з патентами 1-го розряду». Крім того, число виборців було доповнене молодими людьми, котрі досягли 18-річного віку і тим самим отримали право голосу. Загалом, судячи з офіційних документів, «кількість виборців в Коростенській окрузі станом на 1926 р. досягла до 53% загальної кількості населення» [7, арк.24].

Зважаючи на численні порушення попередньої виборчої кампанії 1924 року, в окремих інструкціях досить чітко і детально була прописана процедура оскарження таких моментів виборів, як внесення чи не внесення до списку виборців «позбавленців». У одній з інструкцій міститься роз'яснення, що у випадку, якщо «позбавленці» (наприклад, бувші агенти жандармерії, ченці, особи, позбавлені прав судом або інші) хочуть взяти участь у виборах, то в таких випадках клопотання про повернення виборчих прав повинно бути розглянуто Окружним виконавчим комітетом, або його Президією.

Існувало три види заяв від категорій осіб, які з різних причин були позбавлені права участі у голосуванні. Найбільш детальною була заява третього типу до якої додавалася спеціальна «анкета особи, позбавленої виборчих прав законом або вироком суду» [7, арк.59]. Окрім загальної інформації про особу: ім'я, вік, місце народження тощо, в документі містилася низка пунктів, відповідь на запитання яких була обов'язковою: «Звідки брав засоби до життя, де і коли працював або служив. Перелічити всі місцевості де жив, всі установи, військові частини, всі галузі роботи, а також визначити час служби або праці: до лютневої революції; після лютневої до жовтневої (перелічити помісячно); після жовтневої до теперішнього часу (перелічити помісячно). Чи служив у царській поліції; Чи служив у білих арміях…; Чи ніс кару за службу у білих, коли, ким і яким шляхом звільнився від кари; Чи знаходиться у спеціальному учоту в ДПУ; Чи належить в теперішній час до партії і до якої. Якщо не належить до партії то якій партії співчував». Судячи з анкети, основними причинами позбавлення виборчих прав могла бути служба в жандармерії, перебування в білогвардійських лавах і членство в іншій партії.

Окружний виконавчий комітет, або його Президія, розглянувши надіслану заяву або клопотання, могли її не задовольнити, про що мали повідомити прохача, або винести постанову про можливість підтримки цього клопотання перед ВУЦВК. «У такому випадку ОВК надсилає всю справу до Президії на остаточне рішення. Слід мати на увазі, що особам, позбавленим виборчих прав законом або судом, можуть бути надані виборчі права лише Президією Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету» [7, арк.54-55].

На перший погляд, визначений у документі алгоритм отримання права участі в голосуванні мав допомогти потенційним виборцями виправити можливу помилку, зроблену під час складання відповідних списків, і засвідчити демократичність радянського виборчого законодавства. Насправді «позбавленці» в масі своїй апріорі не могли скористатися такою можливістю. Так, у спеціальній інструкції містилося роз'яснення, що особа, котра не знайшла себе у списках для виборів, може подати одну з трьох видів відповідних заяв: «1. Про неправильне занесення її прізвища у список осіб, позбавлених виборчих прав; 2. Про пропуск даної особи у виборчих списках». Окрема процедура стосувалася «осіб, позбавлених виборчих прав законом, або вироком суду, що порушують клопотання про надання їм виборчих прав в порядку помилування». Такі особи змушені були заповнювати спеціальну анкету, на всі пункти запитань якої мусили давати дуже ґрунтовні відповіді. «До всіх таких заяв повинна була додаватися характеристика місцевих органів ДПУ і довідки про судимість даної особи (від місцевого суду і прокуратури). Президії Окружних виконавчих комітетів, приймаючи на розгляд клопотання даних осіб про надання їм права голосу, повинні були вимагати від місцевих органів влади їхню думку щодо надання виборчих прав цим особам» [7, арк.55-56]. Зрозуміло, що отримати «позитивну характеристику» від офіційних органів влади було вкрай складно. По-перше, тому що суспільству активно нав'язувався негативний образ «позбавленця», який уособлював ворога трудового народу в особі селянина-куркуля, непмана, службовця царської Росії і т. п. По-друге, представники влади боялися брати на себе відповідальність за особу, яку держава відкинула у стан маргіналів. Тому ця категорія населення так і не отримала статусу громадянина, залишаючись просто «населенням».

Незважаючи на складну процедуру отримання втраченого права, в означуваний нами період такі прохання часто задовольняли. Наприклад, на одному із засідань Романівського райвиборчкому було відмінено 35 з 85 рішень (41%) Врублівської та Котюрженецької сільрад району щодо позбавлення виборчих прав окремих громадян, як-то «Гаєвського В.К. як неправдиво позбавленого виборчих прав селищним виборчкомом; гр. Солоху, в зв'язку з тим, що він свою лояльність оправдав перед Радвладою і весь час працює на користь громади і поводить себе в громаді гарно; мешканця с. Миропілля Вотченка, позбавленого виборчих прав безпідставно, бо найману працю він не використовує»[5, арк.21-21зв]. Такі випадки розглядалися і на засіданні окружного виборчкому. Так, президія Коростенського ОВК надала права низці осіб-«позбавленців»: «жителю с. Голубієвки Базарського районі Петренку О.К., який служив стражником лише 3 місці 20 років тому назад; жителю Коростеня Ясієвичу Є.М., який не служив у білих армія, а лише проживав на території, зайнятій білими» [8, арк.105]. Варто зазначити, що впродовж 1920-х років практика поновлення позбавленців у їх виборчих правах хоча й не набула значного поширення, але мала місце, зокрема, у волинських селах, де селяни в масі своїй не вирізнялися заможністю і не займалися торговельно-підприємницькою діяльністю.

За результатами перевиборів, які відбувалися впродовж 15 січня - 1 березня 1926 року в Коростенській окрузі, кількість осіб, позбавлених виборчих прав, становила 3182 особи, що складало 1,3% від загальної кількості виборців [7, арк.292]. Ця цифра у відсотковому еквівалентні фактично збігається з кількістю «позбавленців» у межах усієї УСРР (1,4%). На перший погляд, кількість осіб, позбавлених виборчих прав, здається не такою ж уже й значною. Однак, цю цифру необхідно помножити щонайменше на 4 чи 5, тобто кількість членів сім'ї, голову котрого влада віднесла до стану маргіналів. Адже статус «позбавленця» автоматично стосувався й членів родини, які в той чи інший спосіб були ущемлені в громадянських правах – доступі до освіти, медичному обслуговуванні, отриманні роботи, забороні проходити службу в лавах Червоної армії і т. п..

Причини відмови в отримані виборчих прав були різними. Для прикладу, у статусі «позбавленців» за рішенням президії Коростенського ОВК було залишено «Зільбермана А.М., жителя с. Сербів Городницького району, як колишнього торговця; Туровського Ш. з с. Лугін як власника парового млина; Недашківського І.Л. з с.Лісної Базарського району, що вживав найману працю та ін.» [7, арк.105]. У протоколах засідань окружної та районних комісій з підготовки виборів знаходимо чимало фактів позбавлення виборчих прав чоловіків волинських сіл через службу в лавах «білих», або «стражником», навіть якщо вона була вимушеною та тривала тільки один місяць. Підставою для задоволення клопотання особи про право брати

участь у виборах був доказ їх сумлінної праці на користь радянської влади. Жінка могла отримати статус «позбавленця», бо «перебуває на утриманні свого зятя-торгівця», або батька, або чоловіка, котрий займається торгівлею і «отримує не трудові доходи». Загалом відсоток позбавленців у Коростенській окрузі був доволі невисоким, тому що цей регіон є переважно сільським і одним із найбільш відсталих на Волині. Основна маса виборців – селяни, котрі в масі своїй були малоземельними, незаможними і здебільшого, аполітичними, тому дуже незначний відсоток з них входив до категорії осіб, які гіпотетично могли поповнити лави «позбавленців».

Таким чином, з перших місяців приходу до влади більшовики свідомо проводили дискримінаційну політику по відношенню до окремих суспільних верств. Суть її зводилася до «витіснення» з активного суспільно-політичного, культурно-освітнього та економічного життя держави потенційно небезпечних, з погляду правлячої партії, осіб, насамперед, шляхом позбавлення їх виборчих прав. Ситуація у сільських регіонах, як от Коростенській окрузі Житомирщини, виглядала дещо парадоксальною. З одного боку, комуністи прагнули заручитися підтримкою місцевого селянства, тому всіляко намагалися втягнути його в процес радянізації регіону, насамперед, через участь у виборах до місцевих органів влади. З іншого, вони жорстко переслідували прояви політичної активності тієї частини сільської громади, яка традиційно була її лідером. У 1920-х роках більшовицька влада поглибила лінію розколу сільського соціуму, зафіксувавши нові маркери соціальної стратифікації - «повноправні громадяни радянської держави» та «позбавленці». Однак у тогочасному суспільстві з патріархальним рівнем політичної культури вони не сприймалися як серйозна загроза руйнування традиційного устоїв сільської громади. Адже переважна більшість селян досі не розглядала участь у голосуванні як політичний привілей. Проте статус «позбавленця» апріорі перетворював його носія в особу «другого сорту» з умовними ознаками «маргінала», які повною мірою виявилися наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. Менше як через десять років саме «позбавленці» стали одними з перших жертв повномасштабного державного терору, розгорнутого сталінським режимом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Акопян Н. Маргинальность как одна из основных характеристик трансформирующегося общества // 21-й век. 2005. № 1. С. 150-165.
2. Валуев Д. Лишенцы в системе социальных отношений (1918-1936 гг.) (На материалах Западного региона РСФСР): Дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 : Смоленск. 2003 271 с.
3. Горюнова Е. Начало массовых политических репрессий в крымской деревне в 20-х годах XX века // Культура народов Причерноморья. 2002. № 31. С. 88-92.
4. Декреты Советской власти. Т.II. 17 марта – 10 июля 1918 г. М.: Политиздат,1959. 687с.
5. Держархів Житомирської області. Ф.326. Оп.3. Спр.21. 37 арк.
6. Держархів Житомирської області. Ф.326. Оп.3. Спр.61. 64 арк.
7. Держархів Житомирської області. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.171. 304 арк.
8. Держархів Житомирської області. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.173. 158 арк.
9. Красильников С.А. На изломах социальной структуры: Маргиналы в послереволюционном российском обществе. 1917 – конец 1930-х годов: Учеб. пособие. Новосибирск, 1998. 91 с..
10. Мешковая С. І. Харків'яни-«позбавленці» в роки нової економічної політики (1921- 1929 рр.) // Вісник НТУ «ХПІ». 2012. № 65 (971). С. 42-51.
11. Стародубець Г., Стародубець В. Інститут «позбавленців» як об'єкт репресивної політики більшовицької влади 1920-х років // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». №3. Хмельницький, 2018. С.36-40.
12. Fitzpatrick Sheila. Construction of Social Identity on Soviet Russia. / Journal of Modern History Vol. 65. No. 4 (Dec., 1993). P. 745-770
13. Shearer David. Stalin at War, 1918–1953. Patterns of Violence and Foreign Threat. / Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 66 (2018), Heft 2. Band 66. P.188-217

Галина Стародубець,
Житомирский государственный Университет имени Ивана Франко
доктор исторический наук, профессор (Украина)
Владимир Стародубець
Житомирский государственный Университет имени Ивана Франко
кандидат философских наук, доцент (Украина)

«Лишенцы» в социальной структуре советского села 1920-х годов

Аннотация. *Анализируется институт «лишенцев», искусственно созданный большевиками с первых месяцев прихода к власти, как один из инструментов репрессивной*

политики коммунистического режима. Характеризуются основные феномены категории «лишенцы», учитывая их место в социальной структуре советского села 1920-х годов, правовой статус на примере результатов проведения избирательной кампании 1925-1926 годов в Коростенский округе на Житомирщине. Указывается, что потеря гражданами избирательных прав превращала их в одну из многочисленных маргинальных групп советского общества.

Ключевые слова: *большевики, советская власть, лишенцы, репрессивная политика, избиратели, избирательные права.*

ABSTRACT

Galyna Starodubets
Zhytomyr Ivan Franko State University
Dr (History), Professor (Ukraine)
Volodymyr Starodubets
Zhytomyr Ivan Franko State University
PhD(Philosophy), Associate Professor (Ukraine)

“Pozbavlentsi» in the social structure of the Soviet village of the 1920s

The phenome non of “pozbavlentsi» (deprived people) as an instrument of the repressive policy of the communist regime, which was artificially created by the Bolsheviks during the first months of coming to power, is analyzed in the article. The Bolsheviks consciously lead the discriminatory policy against certain social layers, contrary to communist propaganda about social equality in the Soviet state. The core principle of this policy was to "crowd out" potentially dangerous people (from the point of view of the ruling party) from the active social, political, cultural, educational and economic life of the state, first of all, by depriving them of their right to vote. The situation in rural areas, for example, in the Korosten district of Zhytomyr region, looked paradoxical. On the one hand, the communists sought to secure themselves by the support of the local peasantry, therefore, in every possible way they tried to engage it to the process of sovietisation of the region, first of all, through participation in elections to local authorities. On the other hand, they harshly pursued the manifestations of the political activity of the part of the rural community, which traditionally was its leader. In the 1920s, the Bolshevik authorities deepened the line of split of rural society by establishment of new markers of social stratification - "citizens of the Soviet state with all rights" and "pozbavlentsi" (“deprived people»).

However, the society of that time with patriarchal level of political culture did not see them as a serious threat of the destruction of the traditional foundations of the rural community. After all, the overwhelming majority of peasants still did not consider voting as a political privilege. However, the status of "pozbavlentsi" (“deprived people») a priori turned its bearer into a person of "a second class" with so-called signs of "marginality", which were fully revealed in the late 1920s - early 1930s. Less than in ten years "pozbavlentsi" (“deprived people») were the ones to become one of the first victims of a full-scale state terror unfolded by the Stalinist regime.

Key words*:* bolsheviks, soviet power, “pozbavlentsi», repressive policy, electorate, right to vote.

REFERENCES:

1. Akopyan N. Marginalnost kak odna iz osnovnykh kharakteristik transformiruyushchegosya obshchestva // 21-yi vek. 2005. № 1. C. 150-165.
2. Valuyev D. Lishentsy v sisteme sotsialnykh otnosheniyi (1918-1936 гг.) (Na materialakh sapadnogo regiona RSFSR): Dis. ... kand. ist. nauk : 07.00.02 : Smolensk, 2003. 271 c.
3. Goryunova E. Nachalo massovykh politicheskikh represiyi v krymskoyi derevne v 20-kh godakh XX veka // Kultura narodov Prichornomorya. 2002. № 31. S. 88-92.
4. Dekrety Sovetskoyi vlasti. T.II. 17 marta – 10 iyulya 1918 g. M.: Politizdat, 1959. 687s.
5. Derzhaarkhiv Zytomyrskoyi oblasti. F.326. Op.3. Spr.21. 37 ark.
6. Derzhaarkhiv Zytomyrskoyi oblasti. F.326. Op.3. Spr.61. 64 ark.
7. Derzhaarkhiv Zytomyrskoyi oblasti. F.P-327. Op.1. Spr.171. 304 ark.
8. Derzhaarkhiv Zytomyrskoyi oblasti. F.P-327. Op.1. Spr.173. 158 ark.
9. Krasilnikov S.A. Na izlomakh sotsialnoyu struktury: Marginaly v poslerevolyutsionnom rosiyuskom obshchestve. 1917 – konets 1930-kh godov: Ucheb. posobiye. Novosibirsk, 1998. 91 s..
10. Meshkovaya S.I.Мешковая Kharkivyany-Харків’яни-«pozbavlentsi» v roky novoyi ekonomichnoyi polityky (1921- 1929 rr.) // Visnyk NTU «KHPI». 2012. № 65 (971). S. 42-51.

11. Starodubets H., Starodubets V. Instytut «pozbavlentsiv» yak obyekt represyvnoyi polityky bilshovytskoyi vlady 1920-kh rokiv // Visnyk Derzhavnogo arkhivu Khmelnutskoyi oblasti «Podilska starovyna». №3. Khmelnytskuyi, 2018. S.36-40.
12. Fitzpatrick Sheila. Construction of Social Identity on Soviet Russia. / Journal of Modern History Vol. 65. No. 4 (Dec., 1993). P. 745-770
13. Shearer David. Stalin at War, 1918–1953. Patterns of Violence and Foreign Threat. / Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 66 (2018), Heft 2. Band 66. P.188-217

Статтю подано до редколегії 14.01.2019 р.

УДК 94(477) «192»:613
DOI 10.31.652/2411-2143-2019-27-25-36

Олег Мельничук
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор (Україна)
Максим Мельничук
Вінницький національний аграрний університет,
кандидат юридичних наук, старший викладач (Україна)

Органи робітничої медицини в системі охорони здоров'я УСРР у 20-х рр. XX ст.

Анотація. *У статті висвітлено організаційно-правові основи становлення в системі охорони здоров'я УСРР 20-х рр. XX ст. органів робітничої медицини. У період нової економічної політики означені органи надавали медичні послуги робітникам та службовцям за рахунок коштів медичного страхування. Аналізуючи практичну діяльність органів робітничої медицини із обслуговування застрахованих, автори відзначають ефективність їх роботи, результатом якої було покращення якості наданих медичних послуг.*

Ключові слова*: застраховані, медичне страхування, органи робітничої медицини, охорона здоров'я, робітники та службовці, страхова медицина.*

Однією із складових реформування медичної галузі в Україні є запровадження медичного страхування. Такий крок дасть змогу поліпшити фінансове забезпечення надання медичних послуг, знявши при цьому додатковий фінансовий тягар із державного бюджету. Розробка теоретичних аспектів означеного інституту вимагає передусім запозичення досвіду інших держав у цій сфері. Разом з тим, на нашу думку, не слід ігнорувати й вітчизняні напрацювання у цьому напрямку, адже в період нової економічної політики медичне обслуговування робітників та службовців в УСРР здійснювалося з урахуванням страхових принципів. Саме тому, вивчення умов зародження та функціонування робітничої (страхової) медицини упродовж 20-х рр. XX ст. дасть змогу виокремити практичні рекомендації для запровадження медичного страхування в сучасній Україні.

Проблема становлення та функціонування органів робітничої (страхової) медицини в системі охорони здоров'я УСРР 1920-х рр. знайшла часткове відображення у працях науковців. Так, окремі аспекти медичного страхування в контексті історії розвитку системи охорони здоров'я УСРР періоду нової економічної політики знайшли своє висвітлення у дослідженнях Г.Л. Демочко[6], І.В. Ткаченко[28], О.П. Мурашової[16]. Розвиток медичного страхування як одного із видів соціального страхування 1920-х рр. досліджував О.А. Мельничук[14]. Вплив страхової медицини на якість медичного обслуговування робітників через призму їх повсякденного життя вивчала О.М. Мовчан[15]. Правові аспекти формування страхової медицини упродовж 20-х рр. XX ст. у своїх працях висвітлювали М.О. Мельничук[13] та А.М. Терованесов[24;25;26;27]. Роль медичного страхування в становленні соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні обґрунтував О.М. Ціборовський[49].

У своїй статті автори поставили за мету розкрити організаційно-правові основи та практику медичного страхування, визначити місце робітничої (страхової) медицини в системі охорони здоров'я УСРР 20-х рр. XX ст.

Основи загальнодержавного медичного страхування робітників на українських землях були започатковані прийняттям Державною Думою Російської імперії 23 червня 1912 р. пакету страхових законів зокрема й Закону «Про страхування робітників на випадок хвороби». Відповідно до його положень, робітники отримували право на медичну й грошову допомогу при захворюваннях чи нещасних випадках за рахунок коштів роботодавців, за умови входження до